

Др Милош Марјановић, редовни професор

Правни факултет у Новом Саду

БОГИШИЋЕВИ ДОПРИНОСИ КОНСТИТУИСАЊУ ЕМПИРИЈСКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ ПРАВА

Изузетно високе и ласкаве оцене Богишићевог дела за нас су имале само почетни, проблемски и хипотетички карактер. Показало се да је он једини консеквентни представник историјскоправне школе јер је систематски анкетно истраживао живо народно обичајно право и претакао га у законик. При томе је водио рачуна о модерним достигнућима у европским грађанским кодификацијама. Несумњив је његов утицај на Ерлиха, кога многи сматрају оснивачем социологије права. Одјек његовог упитника, зборника и законика у свету био је огроман а и данас је актуелан. Због тога сматрамо да је Богишић један од најзначајнијих оснивача емпиријске или истраживачки оријентисане социологије права. Њена главна одлика је емпиријска кодификација. Због свог доприноса социолошким истраживањима изабран је за првог председника Међународног института за социологију у Паризу, претече Међународног социолошког удружења.

Кључне речи: Богишић и Ерлих, Богишићев упитник, зборник и законик, оснивачи социологије права, емпиријска кодификација.

Валтазар Богишић (1834 – 1908) био је, и до данас остао, научник европског, па и светског гласа. Он је постао „наш знаменити научник“ (В. Бакић), „истакнути научењак: свјетског (европског) гласа“ (Enciklopedija Jugoslavije, I), „научник светског гласа“ (Л. Марковић). Ово су само неке од мноштва ласкавих оцена које су изречене о Богишићу и његовом научном делу (Пуповци, 2004:75 -78). Оцене нису мање ласкаве ни када се изричу дисциплинарно диференцирано, а то ће рећи када се он посматра као правник, историчар, етнолог, социолог (Danilović, 1998: 8).¹

Богишића су својевремено називали „кнезом српске правне науке“ (по Б. Дробњаковићу) али су га убрајали и у „најистакнутије правне повјесничаре у Хрвата и других јужнославенских народа“ (Пуповци, 2004:65-67; Vrban, 2006:49). Сматрало се да је он „један од најпризнатијих наших правника“ (М. Беговић), „досад најпознатији

¹ Богишић је током својих студија пажљиво пратио и предавања чувених лингвиста, па је био и врстан филолог. Његово познавање народног говора, језик и стил писања, пажљив одабир правне терминологије, остављали су дубок утисак на правнике којима је стало до употребе језика у законима (Пуповци, 2004:213 - 229; Орлић, 2006:778 – 786).

југословенски правник“ (А. Ђорђевић), „један од најчувенијих правника на словенском југу“ (Н. Перић), како нас обавештава Пуповци (2004:76) и, најзад, „вероватно најјача и најкреативнија личност у правној области на читавом Балкану у 19. веку“ (Molnar, 1994,2:569 i 1996:151). Али Богишићеви домети су далеко прелазили границе Балкана. На Правном факултету у Одеси му је 1869. године поверена Катедра за историју словенских права. Када је 1888. године у Паризу основан Међународни институт за социологију, претече данашњег Светског удружења за социологију, Богишић је био његов први председник (Šuvar, 1988,I:20).

Теодор Тарановски сматра Богишића за „истакнутог историка југословенског права“, по Александру Соловјеву је он био „несумњиво највећи југословенски научник у области права и правне историје“, Вернер Цимерман (W. Zimmermann) га сврстава „међу најзамениција имена правне историје његовог доба“, а за Бранислава Недељковића је он „знаменити правни историчар“ док је за Стефана Бобчева Богишић „корифеј историјске школе“ и угледни европски историчар народног обичајног права (Пуповци, 2004:76-78).

Има и мишљења у којима се у први план ставља Богишићева законодавна делатност. Тако Л. Бакотић вели (1938) да је он био „врстан законодавац“ и „наш једини модерни законодавац“, док га М. Ковалевски сматра „знаменитим црногорским законодавцем“ и објективним проучаваоцем обичаја Јужних Словена“ (Пуповци, 2004:76,78). Нема никакве сумње да је управо његов имовински (грађански) законик управо оно по чему је он био највише познат у европским, па и светским размерама.

За Богишића се каже да је био „трудбеник на етнолошком пољу“ (Б. Дробњаковић), етнограф и истраживач јужнословенског обичајног права (В. Н. Кораблев), „знаменити правни историчар и етнолог“ (Ц. Костић), да се бавио историјом и етнографијом, али „највише ипак с правом“, особито обичајним народним правом, уз то и правном историјом, посебно издавањем старих правних споменика, сматра Строхал (Пуповци, 2004:77).

И социолози наглашавају значај Богишића за своју науку или га, пак, сматрају социологом. За Р. Лукића је он „један од најзначајнијих правника и социолога код нас“ а М. Младеновић га назива „нашим познатим правником и социологом“ (Пуповци, 2004:77). Богишић „је био један од наших најпознатијих људи у светској науци али се он, углавном, помиње као „даровит правник“ (Kostić, 1958:169). Међутим, иако је „знаменит правни историчар и етнолог“ он је „значајан за руралну социологију и с обзиром на предмет његовог дела и с обзиром на метод како је село проучавао“ (Kostić, 1969:64). Као ретко ко у нашој прошлости, Богишић се огледао и потврдио у неколико научних подручја. „Наиме, он није само (како то неки мисле) истакнути хисторичар права, односно правни писац, него оснивач и утемељитељ научне етнологије, етнографије, па и социологије.

Његов је опус доиста голем и свестран“ (Livada et al, 1972:96). Задуживши неке наше социолошке дисциплине, „управо он је, поред Вука и Цвијића, утемељивач наше социологије села и социологије породице“ (Kostić, 1958:173). Најзад, за Богишића би се могло рећи и да је пионир социологије права на Балканском полуострву (Molnar, 2007:559).

Овакве изузетно високе и синтетичке оцене Богишића као научника и његовог дела, за нас имају само почетни, проблемски и хипотетички карактер. Требало би видети, макар у кратком прегледу, на чему се заснивају тако високе оцене? У каквим интелектуалним условима се одвијао процес дисциплинарног конституисања друштвених наука (нарочито етнологије права и социологије права), посебно на нашим просторима, у другој половини 19. и почетком 20. века, када је и Богишић стварао и томе доприносио? Који Богишићеви доприноси су ишли у правцу конституисања социологије и, посебно, социологије права на нашим просторима али и шире, у европским и светским размерама? Какав су одјек имали ти доприноси код појединих научника и у појединим земљама, у периоду који досеже скоро један и по век? Наша је хипотеза да је најбољи угао из кога се то може сагледати – емпиријска социологија права.

Недавно се, поводом стогодишњице Богишићеве смрти, чувени немачки социолог права Манфред Рехбиндер (Rehbinder, 2011) позабавио Ерлиховим виђењем Валтазара Богишића. Он наводи да је Ерлих (E. Erlich) при крају свог славног, а по многима и оснивачког дела социологије права – *Grundlegung der Sociologie des Rechts* (1913) у своје претходнике у проучавању живог права убројао, осим Богишића и Немца Безелера (G. Beseler) и Шпанца Косту (J. Costa). и док су ова два претходника била склона непосредном посматрању и личном прикупљању података о народном првном животу, Богишић је то чинио анкетним путем. Ерлих, затим, оповргава оптужбе за плагијат Богишићевих идеја јер су га у једном врло оштром спору кругови око Келзена (H. Kelsen) оптужили за прећуткивање Богишићевих идеја којима се користио.² Рехбиндер опширно цитира два ранија Ерлихова рада (једну брошуру из 1909. и један чланак из 1911. године) из којих се види да Ерлих није прећутао Богишићеве идеје. Ерлих не пориче Богишићев значај по себи, него само домет његовог утицаја на сопствено дело. У наведена два рада Ерлих Богишића назива „генијем за конкретно“ а његов упитник и имовински законик сматра „ремек делима“. При томе, ипак, Богишић проучава само обичајно право неразвијених друштава, а не и организација модерног друштва које га стварају. Исто тако, он није успео да своје поставке апстрактно и научно уобличи. „Ту последњу Erlichovu тврдњу неопходно је даље испитати, али чини се да ипак Erlich има право да је он први уобличио теорију стварног (живог) права ван законодавног контекста и да јој је дао систематичан научни оквир“ (Rehbinder, 2011, 2:686). На жалост, Рехбиндер у закључку свог рада не

² О контроверзи Hans Kelsen/Eugen Erlich, Rehbinder (2011,1:168, фус нота 12) наводи најновију литературу.

синтетизује Ерлихово виђење Богишићевих идеја, него наводи и аргументује три главна Ерлихова доприноса у којима је остварио приоритет – конституисање социологије права, концепцију стварног (живог) права и утемељивљење школе слободног права.

Можемо се сложити са мишљењем да Богишић своје идеје није апстрактно и довољно систематски изложио, али никако и са тврдњом да оне само због тога немају научни карактер и значај. Шта више, због ширине међународног утицаја, и континуираног, дуготрајног деловања ми сматрамо да су његова дела допринела конституисању емпиријске социологије права у светским размерама. Уосталом, без обзира да ли је Ерлих прећутао или не Богишићев утицај, три су чињенице сасвим неспорне. Прво, иако их је Ерлих систематизовао, Богишићеве идеје су се претходно појавиле. Друго, оне су извршиле утицај чак и на самог Ерлиха, за кога многи држе да је оснивач социологије права. Треће, ако келзеновци и нису били у праву у погледу Ерлиховог прећуткивања или плагирања Богишићевих идеја, они су били дубоко у праву у нечему другом – уочавању великог значаја Богишићевих идеја и начина рада за социолошки приступ праву и конституисању социологије права.

У истом зборнику где и Рехбиндеров, појавио се и наш рад *Оснивачи социологије права: Богишићев утицај на Ерлиха и настанак социологије права* (Марјановић, 2011). У анализи Богишићевог утицаја на Ерлиха ми смо се, углавном, ослањали на један пригодни чланак Ђорђа Тасића – *Како је Валтазар Богишић схватио обичајно право*, који је он, у поводу стогодишњице Богишићевог рођења, објавио у београдском листу *Правда*, 29. децембра 1934. Значајан део овог чланка Тасић посвећује Богишићевом утицају на Ерлиха као (једном од) оснивача социологије права. Нама се чини да се Тасићу овај утицај „отворио“ у предвечерје институционализације социологије на универзитету и у нашем друштву уопште, па се Богишићев утицај на њено конституисање остварио и на овај начин. Да подсетимо – Катедра за социологију на Правном факултету у Београду основана је 1935. године, када је основано и Друштво за правну социологију и филозофију (касније Друштво за социологију и друштвенед науке) чији је иницијатор, први и до рата једини председник био управо Тасић (Mitrović, 1982:122-142; Митровић - Бован, 2010:260; *Социолошки преглед*, 1/1938:3).

Овај Богишићев утицај на Ерлиха анализира се и у нашој социолошкоправној литератури, док се у неким домаћим, али и страним радовима само узгредно помиње.³ Ерлих је урачунао Богишића у Безлерове ученике јер је прихватио његово гледиште да обичајно право не чине правни прописи, него правне установе и друштвени односи, али је

³ Детаљније анализе у: Molnar (1994,2:449-450), Stanković (1998,II:75-77), Марјановић (2010:33-34) док се укратко помиње у: Radomirović – Podgorac – Maksimović (2000:193), Iglīčar (2004:89), Karbonije (1992:99) , Kojder (2006).

Ђорђе Тасић био мишљења да има аргумената за тврдњу да није Безелер утицао на Богишића, него обрнуто. Тасић истиче како су Ерлиха напали да је од Богишића позајмио своју теорију о праву као друштвеној установи и животном односу, прећутавши то.⁴ Ерлих се у *Основима социологије права* бранио од таквих приговора наводећи да Богишићеве радове није могао добро познавати због језичких баријера а и због оскудности уопштавања из емпиријских резултата до којих је дошао, пропустивши да их класификује и систематизује. Уз то, његов је хоризонт екстремно узак јер испитује само примитивна а не и развијена друштва, са богатијим животом и савременим пословним односима. Тасић прихвата Ерлихову тврдњу да код Богишића нема изграђене теорије о обичајном праву или праву уопште као установи и животном односу али истиче да овај није стекао признања као филозоф и теоретичар (мада је имао практично оријентисану теорију) већ као правник који је пронашао живо право у народу и кодификовао га у пластичне системе односа и правила. Богишић је замерио Пухти да своја схватања гради „на апстрактним спекулацијама“ а да резултате није „оверавао фактичким односима“, „на темељу позитивних података“, а то је рекао и за своје савременике. Зато се залаже за методу посматрања и социолошко и динамичко схватање права. Осим закона и правне науке, историја права треба да испита и обичајно право, али не само прошло него и садашње јер у њему има много остатака и трагова из најдавнијих времена. Идући за Пухтом и Савињијем, Богишић сматра да је право живи организам у коме закон и обичаји имају један исти извор. Обичајно право је увек поред закона као „природни облик права“ који избија као врело воде или зато што законодавац не може да обухвати цео живот или зато што закон не може да се примени.

Међутим, Ерлих је признавао Богишићу да је „геније за конкретно“ и да је његов зборник „мајсторско дело“ а оба епитета се односе и на његов имовински законик. Он је у једном свом раду из 1911. године помињао Богишићеве заслуге а то су, заправо, оне идеје до којих је касније и сам дошао. За Ерлиха је Богишић једини консеквентни представник историјскоправне школе у законодавном раду. Док је Савињи, као законодавац, понудио Немачкој „мртво“ пандектно право, Богишић је обавио истраживање „живог права“ свих јужних Словена и те резултате преточио у законске норме црногорског имовинског права. Вероватно инспирисан Богишићем, и сам је Ерлих конструисао један упитник којим је истраживао „живо право“ Буковине.

⁴ О Богишићевом утицају на Ерлиха видети: Ђ. Тасић, „Како је Валтазар Богишић схватио обичајно право“, *Правда*, Београд, 29. 12. 1934, с. 2 (чланак у поводу стогодишњице Богишићевог рођења); А. Molnar, нав. дело, с. 449 – 450; Ј. Stanković, нав. дело, с. 75 -77; V. Radomirović – Т. Podgorac – Е. Maksimović, нав. дело, с. 193; А. Iglićar, нав. дело, с. 89 и М. Марјановић, нав. дело, с. 33 – 34.

Код Богишића постоји тесна повезаност социолошке теорије и емпиријског истраживања. Он је један од ретких у међународним размерама који је стварно закорачио у област емпиријског проучавања правне збиље. Курс из историје словенских права је све више модификовао у једну социологију права. Тесно је повезао социологију права са социологијом села у процесуалном проучавању инокосне породице и породичне задруге као јединственог типа. Он је најистакнутији правни историчар, први правни социолог и зачетник правне етнологије код јужнословенских народа. Изразито је социолошки оријентисан правник или социолог права јер инсистира на праву као фактицитету, конкретности правних ситуација и систематском упоредном посматрању повезаности правних установа и других друштвених појава. Богишићево проучавање и кодификација обичајног права постали су светски значајна традиција која је утицала чак и на Ерлиха као једног од оснивача социологије права.

Пригодни радови али ни синтетичке студије о Богишићевом животу и делу не помињу његов утицај на Ерлиха (Соловјев, 1935; Тарановски, 1934:449-455; Богићевић, 1998:355-362; Мартиновић, 1958; Пуповци, 2004) На основу тога се може закључити не само да овом утицају не придају довољан значај, него и да је, бар на први поглед, социолошкоправни аспект Богишићевог рада и дела поприлично занемарен у овим публикацијама. „Поред правне историје Богишића је такође интересовала и општа историја, етнологија, историја умјетности и друга научна интересовања.“ Овде су Богишићев социолошки приступ и социолошкоправни домен проучавања сврстани у „друга научна интересовања“. Ово утолико пре изненађује ако се има у виду да исти аутор већ у следећем пасусу пише да је Богишић „у вријеме свог одласка у Одесу прихватио социолошки приступ у изучавању правне историје“, а одмах затим наглашава да му је критичко прихватање идеја историјскоправне школе „омогућило да пређе на терен социологије“ (Богићевић, 1998:358). При томе се аутор позива на Н. Мартиновића који вели да “Богишић, иако велики присталица Савињијеве историске школе, не прихвата њене принципе без резерве и некритично, што му је касније омогућило да пређе на терен социологије“ (Мартиновић, 1958:39). Најзад, он констатује: „Богишићево главно научно интересовање посвећено је породици и породичном праву, које изучава прије свега као социолог“ (Богићевић, 1998:359).

Теодор Тарановски наглашава да је Богишић ударио „темељ социолошком правцу у истраживању историје словенских права“ (Тарановски, 1934:454). Наиме, у својим предавањима у Одеси он је обрадио само спољашњу а не и унутрашњу страну историје словенских права (Соловјев, 1939:36). Инспириран учењем француских правних историчара, који су се ослањали на Монтескјеова плуралистичка схватања, Богишић је у овој обради развио типичан социолошкоправни приступ који се огледа у овим његовим речима: „Историчар права треба да обрати најозбиљнију пажњу на однос права према

свим осталим странама народног живота: на његов географски положај, економски живот, социјалне односе, религију, карактер, политичку историју, карактер сусједних народа итд.“ (Мартиновић, 1958:39). Идући за Јерингом, Богишић је био и под утицајем еволуционистичких идеја, мислећи да ће коришћењем упоредног метода моћи да пронађе законе развитка права. (Соловјев, 1939:35-36). У Јеринговој интересној јуриспруденцији, видљиво је окретање правне науке ка друштвеним коренима права. Он и његова школа су развили један од социолошких приступа праву. Богишић је био повезан и са школом историјске и упоредне јуриспруденције у Оксфорду, која је била један од изданака историјскоправне школе (Vrban, 2006:25). Он је замерао знаменитом пољском историчару права Мађејовском да је његова историја словенских права превише уопштена јер није довољно заснована на претходним истраживањима (Богићевић, 1998:358-359).

У досада најсистематичнијем прегледу историјског развоја југословенске социологије до Другог светског рата, Милован Митровић снажно наглашава социолошки и истраживачки карактер Богишићевог рада, као њеног претече, али не помиње његов утицај на Ерлиха (Mitrović, 1982:21-24). У једном новијем јубиларном прегледу повезаности социологије и правних студија у Хрватској констатује се да су истакнути правници 19. века схватили право као друштвени феномен, као примери наводе Јеринг, Диги и Ерлих, док се за Богишића само каже да је на сличан начин развио један социолошко-историјски приступ праву, али се његов утицај на Ерлиха не помиње (Ravlić, 2006). И у једном словеначком курсу из филозофије права се, у оквиру историјске школе права, заједно помињу Богишић и Ерлих, али не и њихов међусобни утицај (<http://www.scribd.com/doc>). Штавише, ни на многим курсевима из социологије права Богишићев утицај на Ерлиха није обрађен. Анђеј Којдер, познати савремени пољски социолог права, редак је и частан изузетак међу страним ауторима (и не само међу њима) који помиње Богишићев утицај на Ерлиха у његовим проучавањима „живог права“ (Kojder, 2006:125-146).

Богишићев приступ проучавању правних обичаја у народу био је „први покушај систематског научног прикупљања емпиријске грађе за одређену област друштвеног живота“. Овај Богишићев „покушај показао се веома успешним, тако да ће касније Богишићев пример следити многи истраживачи народног живота, почев од А. Радића и Ј. Цвијића, па надаље. Његова методолошка искуства утрла су пут многим каснијим истраживањима“. Стога је Богишићев упитник и упутство за прикупљање грађе о народним правним обичајима био један „од најзначајнијих и најзапаженијих прилога у то време, не само у нашој науци него и у тадашњој социологији уопште (Mitrović, 1982:23). Богишићев значај за право је велики и многострук а, осим као законодавца, његова највећа заслуга огледа се у проучавању обичајног права. Он је, углавном, прихватио Пухтино учење о обичајном праву али је метод за проучавање народног права, највећим делом, сам

стварао. Проучавање народног права је неопходно за законодавне радње, судске послове и правну науку. Занимљиво је да он није кодификовао породично и наследно право, остављајући га и даље у оквирима обичајног права, добрим делом и зато што још није било довољно проучено. У овом домену, поступајући по својој оригиналној методској замисли, он је дошао до многих открића од којих је најинтересантније оно о идентичности правне природе задружне и инокосне породице (Константиновић, 1938:272-282). Богишић је, несумњиво пионир правно-социолошких истраживања и то не само код нас него и у ширим, ми бисмо рекли светским размерама. Богишићев приступ је карактеристичан по супростављању правно-теоријским апстракцијама и инсистирању на прикупљању емпиријске грађе о правним појавама. У том приступу се нагласак ставља на право као фактицитет, конкретност правних ситуација, њихово систематско упоређивање и процесуалност, што је посебно било видљиво код задруге као флексибилном облику сеоске породице. Богишићев метод је, у суштини, социолошки јер грађу прикупља анкетом на основу стандардизованог упитника, а коју су обављали његови сарадници у „различитим крајевима словенског југа“ (Vrban, 2006:52-53). Међутим, треба рећи да је Богишић, који је постао светски познат по том упитнику и његовој анкетној примени, врло успешно употребљавао и друге истраживачке технике: непосредно посматрање („аутопсију“), статистику, упоредни метод и анализу архивских и других писаних докумената (Kostić, 1969:64-66).

Свој знаменити *Напутак за описивање правнијех обичаја, који у народу живу* Богишић је објавио 1866. године, а садржавао је 347 питања. Следеће године Богишић је допунио друго и треће издање са још пет питања, тако да их је било 352, а ти упитници су разаслани на 4000 адреса. После анализе приспелих одговора он је 1874. године објавио *Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена* који ће, такође, постати светски познат. Међутим, када је, почетком 1873. године, дошао у Црну Гору са намером да у народу прикупи грађу за грађански законик, саставио је нови, знатно шири упитник који је нарастао на око 2000 питања, а анкета је спроведена не само у Црној Гори него и у Херцеговини и северној Албанији. На основу ње је настао његов *Општи имовински законик за књажевину Црну Гору* (1888. и друго издање 1898.) по чему је нарочито цењен у науци (Пуповци, 2004:69-314).

На Богишићеву оријентацију ка историјскоправној школи, још у време док се опредељивао шта ће студирати, снажан утисак је оставило Савињијево дело *Von Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (1814) које је, изгледа, артикулисало његово неразрађено али рано правно искуство које је већ као младић имао у трговачким пословима и судским споровима и великој заинтересованости за народни живот и, особито, умотворине као што су песме и пословице. „Управо је на основи тог Савињијевог списа Богишић касније изградио своје схватање о природи, функцији и значају народног

обичајног права“ (Zimmermann, 2011,1:233). Временом ће Богишић постати један од најважнијих представника историјскоправне школе, по низу оригиналних и продубљених схватања које је заступао, настављајући тамо где су његови учитељи стали. Богишић ће остати упамћен и по правно-етнографском раду, који није карактерисао друге представнике ове школе (Meder, 2011,2:680). Дакле, управо је тај истраживачки рад у прикупљању народних правних обичаја анкетном методом а, затим, и њихово законодавно уобличавање као живог права, она особеност која је красила Богишића у односу на остале представнике историјскоправне школе. Међутим, Богишић је имао афинитет не само према историјскоправној школи него и више других теоријских праваца, посебно према „славјанофилској“ теорији и француском позитивизму (Молнар, 1996:154). Док се окретање ка народном животу може повезати са славенофилском идејом, законодавна примена истраживачких резултата је блиска позитивистичком захтеву за практичну примену научних сазнања.

„Упитник о правним обичајима који је сачинио Богишић преведен је на више словенских језика (руски, бугарски, чешки, словачки), снажно је подстакао проучавања права у Европи и охрабрио упоредна истраживања. Нови упитници ће ускоро угледати светлост дана у Русији, Румунији, Пољској“ (Stahl, 2011,1:191). Додајмо томе да је „напутак“ био преведен и на украјински и румунски а да је, по угледу на Богишића, један такав упитник сачинио и Ф. С. Краус у Аустрији. При томе се Богишић служио примером руских упитника за проучавање обичајног права али је, како сам вели, његов напутак „први у својој врсти, који је обухватао све дијелове права“ (Богишић, 1927:53; Соловјев, 1935:4-5; Пуповци, 2004:88-89).

Међутим, поменути Богишићев зборник, упркос свом значају и интересовању које је за њега показан у то време, није у целини преведен ни на један светски језик. Па ипак, један резиме је објављен на француском, једно поглавље на италијанском, а изводи су се појављивали у немачким, француским, енглеским, швајцарским, америчким часописима (Stahl, 2011,1:190).

Богишићев законик, када се појавио, изазвао је живе дебате, па је преведен на чак пет светских језика – француски, немачки, руски, шпански и италијански (Stahl, 2011,1:191; Соловјев, 1939:9).

Већ и ови подаци о иностраним оценама и реакцијама на Богишићев упитник, зборник и законик, довољни су да потврде нашу хипотезу, садржану у наслову рада – да су његови доприноси конституисању емпиријске социологије права у светским размерама велики и да их треба ревалоризовати у светлости нових истраживања. Уосталом, рефлексије о његовом делу не престају ни данас, и то не само у домену социологије права, него и социологије села где је његов допринос, такође био огроман (Winclawski, 2001;

Stănculescu (Stahl), 2007). Навешћемо још неколико реакција Богишићевих али и наших, данашњих савременика, код нас и у свету, у распону од готово један и по век, како бисмо што разумљивије, рељефније и садржајније потврдили нашу наведену хипотезу.

Још 1828. године, у знаку романтизма, Грим је објавио један зборник немачких правних обичаја а, нарочито под утицајем Савињија, правници се у другој половини 19. века све више интересују за њихово прикупљање. И сам Богишић је, на бази докумената из Дворске библиотеке у Бечу, у којој је почео да ради од 1863. године објавио обимно дело *Правни обичаји у Словена* (1867) али њиховим начином прикупљања није био задовољан. Стога је он дошао на тада нову идеју да изради упитнике за сакупљање обичајног права на самом извору, у народу. Наслућујући велики научни значај података који се тако прикупљају и за будуће генерације, Богишић је пажљиво бележио податке о информатору и месту одакле потичу. Упитник није био напосто збирка питања, већ прави научни инструмент у коме су питања, а после и одговори, пажљиво редиговани и контролисани, водећи рачуна о њиховом редоследу, а на основу стеченог искуства комплетирани су и нове верзије. Ако би посумњао да су одговори нетачни, настојао је да то отклони новим, прецизнијим, допунским питањима, а у том циљу је и сам више пута ишао на терен како би имао информације из прве руке. Интересантне су сличности и разлике између Богишића и Хашдеуа (Haşdeu) који је сачинио нову, прилагођену, румунску верзију а, поасбно, преписка, па чак и посета Букурешту, у вези са његовом изработом (Stahl, 2011,1:187-2005). Богишић је, иначе, имао веома живу преписку са многим својим колегама истраживачима, посебно са онима који су се користили његовим упитницима или идејама (Румунија, Мађарска, Словачка), о чему у Богишићевој споменици из 2011. има доста података. То показује да је реч о научнику који је био свестан свог значаја и утицаја и који је непрестано тежио ка што прецизнијим и компаративно употребљивим подацима.

Међутим, Богишићев напук али и узорак имали су и озбиљне недостатке, чега је и он био свестан. У полемици са Леонтовичем, који је упутио критичке примедбе на његов зборник из 1874. године, Богишић вели да је то био „само први, слаб покушај“ састављен на основу тадашњег свог знања. У напутку има доста уопштених, доктринарних питања, извучених из литературе, нарочито уџбеничке. Било је и сугестивних питања, а било је и крајева чије особености обичајног права нису обрађене. Анкетари су били различитог нивоа образовања и познавања правних обичаја, па је и сакупљена грађа непотпуна и недовољно аутентична. Било је 48 анкетара, а узорак је био намеран (Пуповци, 2004: 89 - 90, 94 – 95, 357 – 358).

Док је грађа за Зборник (из 1874) сакупљена помоћу анкетара, Богишић је на Кавказу сам вршио непосредна истраживања. За теренска истраживања на Кавказу (1872) и у Црној Гори (1873) он је сачинио нове, знатно шире упитнике. Ова последња верзија

нарасла је на око 2000 питања, а анкета је спроведена не само у Црној Гори, већ и у Херцеговини и северној Албанији. При томе је прикупљао и писане изворе обичајног права (у Паштовићима и Грбљу). Анкета из 1873/84. године била је Богишићево најобимније, најсистематскије и најпотпуније испитивање обичајног права које је, с времена на време, настављено све до 1898. године. Ова анкета је спроведена на знатно ужој територији него јужнословенска (па и кавкаска), упитник је био знатно разрађенији и обогаћенији, а за известиоце су му додељени људи који су изврсно познавали правне обичаје јер су их примењивали у судској и управној пракси. Ваља имати у виду да Богишић није проучавао само обичајно право Јужних Словена, већ и појединих народа Кавказа, Руса, Аустријанаца, Албанаца, Кабила, Бербера (Пуповци, 2004: 55, 90, 103, 110, 174, 361).

Засебно припремана али никад довршена збирка *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, иако некомплетна, више пута је, под различитим насловима, објављена после Богишићеве смрти (Kršljanin, 2011,1:441).

Познати француски социолог права Жан Карбоније (1992:99) наводи да се Ерлих у свом пројекту истраживања обичајног права инспирисао Богишићевим моделом и да се са упитником од 800 питања користио и обичајима из Словеније. Његов првонаведени напутак преведен је на чешки, бугарски, украјински, словеначки и румунски. По угледу на Богишића, поједини научници су саставили своје упитнике за прикупљање правних обичаја у својим земљама, а међу њима су Русија, Румунија, Аустрија, Шпанија (Соловјев,1934:4-5; Пуповци, 2004:88-89; Stall, 2001:341, Vadescu – Cristea, 2003:113).

Говорећи о Богишићевом раду на прикупљању правних обичаја, Михаило Константиновић (1938:272) констатује да је он код нас у том погледу „био претеча, - али претеча за којим скоро нико није пошао“. Коментаришући ову констатацију Нина Кршљанин (2011,1:441-442) закључује: „Заиста, ни у Богишићево време његов подухват није инспирисао друге да следе његов пример – па како би се тако нешто могло очекивати доста касније, када су схватања историјскоправне школе већ и сама „отишла у историју“, а њена љубав према обичајном праву постала ствар прошлости?“ Када је реч о првом делу овог закључка, бар када је реч о европским приликама, као што смо видели, он, једноставно није тачан јер противречи чињеницама. Његов првонаведени напутак преведен је на чешки, бугарски, украјински, словеначки и румунски. По угледу на њега, поједини научници су саставили своје упитнике за прикупљање правних обичаја у својим земљама, а међу њима су Русија, Румунија, Аустрија, Шпанија. А и када је реч о другом делу овог закључка и о претходној, одмеренијој констатацији, ни то није сасвим тачно. Са Константиновићевом оценом слаже се и Б. Недељковић (1970:312) који истиче да у погледу анкетног истраживања Богишић, углавном, није имао „последника“ сем, донекле, С. Вукосављевића чије су анкете, највећим делом пропале у току Другог светског рата.

Али и из велике Богишићеве анкете само је мали део искоришћен приликом израде законика, док је огроман материјал пропао крајем овог рата (Б. Недељковић, 1970:311 - 312).

Па ипак, Богишићев упитник је и код нас, и то у 20. веку, послужио као инспирација о правним обичајима. Наиме, током 1970-их у Балканолошком институту САНУ, читав век касније радило се на пројекту *Обичајно право и самоуправе на Балкану и у земљама југоисточне Европе*, чији је иницијатор био академик Васа Чубриловић, а у оквиру кога су одржана и два међународна научна скупа чији су радови публиковани. У оквиру овог пројекта Турица Крстић (2011,2:329-336,676 и 1979) је, инспирисан Богишићевим упитником, али у једном знатно суженијем обиму и броју питања, истраживао од 1972 – 1973. године правне обичаје код Куча и у суседним областима. Детаљни подаци о Богишићевим упитницима, анкетама и обради добијених резултата, уз упуте на већ огромно нарасту литературу о томе, може се видети у: Пуповци (2004:69 – 314).

Изгледа да је Богишић намеравао да, на бази сакупљене анкетне грађе, изради заокружен систем обичајног права Јужних Словена али, због многих обавеза, то није стигао да уради. Чини се да је такав систематски зборник сачинио Ф. Т. Краус (1885), који се у многоме ослањао на Богишићев зборник. Наиме, због преузетих обавеза (1873) да изради црногорски грађански законик, Богишић је убрзао рад на зборнику и он се појавио већ следеће, 1874. године. Зборник садржи обиље обичајноправног и етнолошког материјала, а Богишић је сматрао да је то “први озбиљан почетак у радњама своје врсте” (Пуповци, 2004:91-96). За овај зборник Богишић је „добио признање цијелог ученог свијета“ (Kostrenčić, 1948:183), а све до данас остао је темељ проучавања обичајног права Јужних Словена (Соловјев, 1935:5).

Премда, као што смо видели, Зборник није никад у целини преведен на стране језике, један његов делимичан резиме (углавном о породичном праву) на француском језику објављен 1876. а потом и као засебна књижица (1877) обезбедио је значајну утицајност овог Богишићевог дела. Хенри Самнер Мејн (Henri Sumner Maine) је, делом на бази података из Зборника, написао једну расправу (објављену у Лондону 1878) у којој се пореде јужнословенска породична задруга са сличним обликом породице у Индији. Ова расправа је убрзо преведена на француски (1880) и руски (1882). Према сачуваним забелешкама и Карл Маркс је проучио ову Богишићеву књижицу. Осим овог резимеа појавио се и читав низ приказа, осврта и чланака о Богишићевом зборнику, нарочито на словенским језицима, али и у немачким, француским, швајцарским часописима, углавном похвалних али је било и критичких осврта (Хањел, Леонтович) на које је богишић критички реаговао (Богишић, 1927:51-96; Пуповци, 2004:167-174). Ђорђе Тасић (1934:2) нас обавештава да је Стефан Бобчев, по угледу на Богишића, израдио један такав зборник

бугарских правних обичаја који је изашао у пет збирки и више расправа о томе, у периоду 1896 – 1927. године. Сакупљањем и обрадом грађе из обичајног права бавило се више научника других словенских народа, међу којима и чувени Максим Ковалевски код Руса, а сви су они, више или мање, ишли Богишићевим стопама (Пуповци, 2004:21-22, 100-101,361).

Богишићев рад на Општем имовинском законнику за књажевину Црну Гору трајао је око 15 година. На изради грађанског законика рад се поверава читавин комисијама, састављеним од најбољих правника, теоретичара и практичара, који на томе раде годинама, а Богишић је сам носио терет кодификацијског рада (Пуповци, 2004:92, 245). Како је приметио Вернер Цимерман (Werner Zimmermann), швајцарски слависта, који је 1962. у Висбадену (Wiesbaden) објавио свој обимни хабилитациони рад (478 с.) о Богишићу, након што је 1873. године обављена анкета, крајем следеће, 1874. године, овај одлази у Париз како би обавио други део посла у вези са закоником, а он се састојао у упознавању са последњим тековинама науке, како би законик био на висини савремених правних идеја и правне технике. Он се консултовао са низом најугледнијих европских правника, а проучавао је и рад комисије за немачки грађански законик (Недељковић, 1970:310-311). Посебно истичемо чињеницу да је са положаја министра правде пратио примену овог законика (Danilović, 1998:15), што је социолошкиправно гледано веома важно. Стога је слава аутора овог законика толико велика да се овај често назива у литератури Богишићев законик а не по имену владара, како је често случај – Јустинијанов, Наполеонов (Ђорђевић, 2011,1:298). Богишић је, пре свега као редактор овог законика, углавном утемељеном на правним обичајима, стекао име правника светског гласа јер је законик стекао светски значају и славу (Пуповци, 2004: 225; Ђорђевић, 2011,2:666). Имајући у виду пре свега овај законик као модерну и оригиналну кодификацију, Богишић је био „једини словенски правник који је у Европи у 19. веку стекао славу и привукао пажњу западноевропске правне науке“ (Benacchio, 2011,2:658).

Богишић је у састављању опшег имовинског законика „пошао самосталним путем не слиједећи систематику, па ни принципе и методе дотадашњих кодификација грађанског права. Он је, базирајући се на обичајном праву, израдио модеран, оригиналан и народски законик. ОИЗ је преведен на: француски, немачки, италијански и шпански језик што је допринјело и повећаној пажњи међународне научне јавности за тај законик и његовог аутора. То интересовање није опало ни данас“ (Пуповци, 2004:263). Стога се овај законик сматра Богишићевим најзанчајнијим делом, још увек актуелним и после више од сто година великих промена на Балкану и у читавој Европи, и у време када се у нашем праву ради на доношењу грађанског законика (Ковачевић – Куштримовић, 2011,1:458 и 2:674).

Културно зрачење Богишићевог законика, „тог великог и лепог правног остварења, чији су метод израде, језик и стил послужили као парадигма генерацијама цивилиста код

нас“ (Орлић, 2006:759) је, дакле, континуирано и дуготрајно. У периоду између два светска рата постојао је предлог да општи имовински законик послужи као основа за доношење југословенског грађанског законика, а његов метод утиче и на стварање основа за припремање будућег грађанског законика. Метод израде, поједина правила и, особито, језик и стил Богишићевог законика „значајно су утицали на Михаила Константиновића, творца Скице за Законик о облигацијама, на чијим основама је настао Закон о облигационим односима“ (Орлић, 2006: 760-761, 770; Пуповци, 2004:229). Имајући у виду нарочито језик и стил Богишићевог законика Андра Ђорђевић је сматрао да је овај законик „надмашио све досадашње законике своје врсте“, док је за Радомира Лукића то „најизразитији пример народског законика у најбољем смислу речи“ и „ремек дело 'народског' законика“ (Пуповци, 2004:228 и 229). Нема сумње, дакле, да је непосредни и посредни утицај Богишићевог законика на наше касније законодавство било велико. Посебно истичемо да је и наш Закон о облигационим односима стекао опште признање у европским правним круговима.

Богишићев законик чини част нашој правној култури, а његова оригиналност и нове идеје су се нарочито огледале у законнику народног обичајног права, прилагођеног тадашњем нивоу развоја црногорског друштва, систематици и распореду материје (посебно двојној концепцији у којој се из грађанског законика изоставља материја породичног и грађанског права, а то је Богишић први урадио у свету), као и језик и стил (Орлић, 2006:760; Пуповци, 2004:299; Недељковић, 1970:310; Danilović, 1998:38; Ковачевић – Куштриновић, 2011,1:457-461; Ђорђевић, 2011,1:192). Не треба изгубити из вида да је Богишић при изради свог грађанског законика био не само правник – законодавац, већ и правни теоретичар и методолог, филозоф, социолог, етнолог и филолог (Пуповци, 2004:299). При томе треба имати у виду да „Богишићев метод рада укључује и широк социолошки приступ у изучавању правних обичаја и правне историје“ (Danilović, 1998:33).

Одјек Општег имовинског законика за књажевину Црну Гору у јужнословенским, али и европским, па и светским научним круговима био је огроман. Могло би се слободно рећи да је о овом законнику створена читава једна библиотека радова. За кратко време након његовог доношења и штампања, објављено је преко 200 приказа, осврта, чланака, расправа и студија о њему и то, махом, повољних на разним европским језицима (сам Богишић их је прикупио 226). На више посебних научних скупова у академијама наука, научним институтима, удружењима правника (у Паризу, Тулузу, Берлину, Москви, Варшави, Загребу) законик је обасут похвалама. У словенофилском гласилу *Славянские Известия* из 1889. се сматрало да овај законик представља значајан догађај за Европу, а посебно за Словене (Пуповци, 2004:298-317; Danilović, 1998:17-18).

Посебно издвајамо оцену тадашњег председника Друштва правника Немачке који је у листу *Allgemeine Zeitung*, од 14. фебруара 1889. године, изјавио да би „грађански законик Црне горе у многим својим аспектима, могао послужити као модел и нама Немцима“ (Benacchio, 2011,1:245). Богишић је проучавао традиционалне друштвене облике Јапана и још неких ваневропских земаља (Пуповци, 2004:174). Његов сусрет са вицеминистром финансија Јапана у Паризу 1878. године изгледа да је утицао да јапански грађански законик из 1896. године прихвати Богишићеву дводелну концепцију грађанског права и посебно уреди породично и наследно право са идејом да се сачувају традиционалне вредности јапанске породице (Ђорђевић, 2011,1:293; Такиј, 2011,2:691; Westhoff, 2011,2:694). Немачки културни антрополог из Келна Корина Еркенбрехт (Corina Erckenbrecht, 2011,2:666) изражава жаљење што је британска колонијална управа у Аустралији, својевремено, превидела и подценила значај правних представа Аборицина, што се не би десило да је уважен Богишићев емпиријско-кодификаторски приступ. А управо овај приступ је главна одлика савремене емпиријске социологије права (Perrin, 1997).

Можемо закључити да је Богишић један од пионира систематских социолошкоправних истраживања али не само на Балкану него и у свету. Размотрене су теоријске оријентације које су утицале на његова схватања али и његова особена теоријска концепција обичајног права у односу на друге представнике историјскоправне школе. Изразито је социолошки оријентисани правник или социолог права јер инсистира на праву као фактицитету, конкретности правних ситуација и систематском упоредном посматрању повезаности правних установа и односа и других друштвених појава. Наставио је тамо где су други представници историјскоправне школе стали – обавио је систематска анкетна истраживања народног обичајног права и извршио његово законодавно уобличавање. Несумњив је његов утицај на Ерлиха, кога многи сматрају оснивачем социологије права. Одјек његовог упитника, зборника и законика у свету био је огроман а и данас је актуелан. Због тога сматрамо да је Богишић један од најзначајнијих оснивача емпиријске или истраживачки оријентисане социологије права. Или, другачије речено, због чега је Богишић изабран за првог председника Међународног института за социологију у Паризу, претече Међународног удружења за социологију?

ЛИТЕРАТУРА

Напомена: *Spomenica...* је скраћеница за зборник: *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti* (L. Breneselović, prir.), Beograd.

Badescu I. – Cristea D. (coordinatori) (2003), *Elemente pentru un dicționar de sociologie rurală*, București.

Venacchio G. A. (2011), „La codificazione di Bogišić tra originalità e tradizione“, u: *Spomenica ...knj.1*, s. 239-254 i *knj.2*, s. 658-659.

Богићевић Ч. (1998), „Правна мисао Валтазара Богишића“, *Гласник адвокатске коморе Војводине*, бр. 9, с. 355-362. (Овај број часописа посвећен је „великом правном писцу и мислиоцу Валтазару Богишићу поводом 90 година од његове смрти и 110 година од проглашења његовог Општег имовинског законика за књажевину Црну Гору“).

Богишић В. (1927), *Правни чланци и расправе*, Београд, Књ. прва.

Bogišić V. (1998), *Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela*, Podgorica – Beograd.

Vrban D. (2006), *Sociologija prava*, Zagreb

Danilović J. (1998), „Predgovor“ за: Bogišić V., *Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela*, Podgorica – Beograd.

Đorđević M. (2011), „Kodifikatorski rad Valtazara Bogišića i Jovana Hadžića“, u: *Spomenica ... knj. 1*, s. 283 – 299 i *knj. 2*, s. 665 -666.

Erckenbrecht C. (2011), „Uporedna studija o pravnoj etnologiji, na primeru odnosa prema pravnim običajima na slovenskom jugu i u Australiji“, u: *Spomenica ...Beograd, knj. 2*, s. 666.

Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena (1874). Osnovao, skupio i uredio V. Bogišić. Knj. I – *Građa u odgovorima iz raznih krajeva Slovenskog Juga*, Zagreb.

Igličar A. (2004), *Sociologija prava*, Ljubljana.

Karbonije Ž. (1992), *Pravna sociologija*, Novi Sad – Titograd.

Kovačević – Kuštrimović R. (2011), „Bogišićeva shvatanja o pitanjima kodifikacije, modernizam Bogišićevih shvatanja, u: *Spomenica ... knj. 1*, s. 457-469 i *knj.2*, s.674-675.

- Kojder, A. (2006), „Z Czerniowców w szeroki świat ... Eugen Ehrlich i narodziny idei socjologii prawa“, w: A. Flis (red), *Stawanie się społeczeństwa. Skice ofiarowane Piotrowi Sztompce z okazji 40-lecia pracy naukowej*, Krakow, s. 125 – 146.
- Константиновић М. (1938), „Идеје Валтазара Богишића о народном и законском праву“, *Социолошки преглед*, бр. 1, с. 272 - 282.
- Kostić C. (1958), „Bogišić i sociologija“, *Filozofija – Sociologija*, br. 1 -2. Овај рад је саопштен као реферат 24. априла 1958. године на свечаном састанку Социолошког друштва Србије у Београду поводом педесетогодишњице Богишићеве смрти.
- Kostić C. (1969), *Sociologija sela*, Beograd.
- Kostrenčić M. (1948), „Обичајно право“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, s.183 -185.
- Крстић Ђ. (1979), *Правни обичаји код Куча – анализа реликата – методологија – прилози за теорију обичајног права*, Београд.
- Krstić Đ. (2011), „Bogišić kao inspiracija za anketu o pravnim običajima u 20. veku, u: *Spomenica ...* knj.2, s. 329 – 336 i 676.
- Kršljanin N. (2011), „O naučnoj obradi istorije slovenskoga prava – nekad i sad, u: *Spomenica ...* knj. 1, s. 433 -455.
- Livada S. et al. (1972), „Sociološka i srodna proučavanja sela u našoj zemlji s posebnim osvrtom na tipološke elemente“, u: *Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji* (S. Šuvar – V. Puljiz, ur.), Zagreb.
- Марјановић М. (2010), *Социологија права*, Нови Сад.
- Marjanović M. (2011), „Osnivači sociologije prava: Bogišićev uticaj na Erliha i nastanak sociologije prava“, u: *Spomenica ...* knj. 1, s. 141 – 147 i knj.2, s.679.
- Мартиновић Н. (1958), *Валтазар Богишић, I – историја кодификације црногорског имовинског права*, Цетиње.
- Meder S. (2011), „Valtazar Bogišić und die Historische Schule. Rechtssoziologische und rechtsetnologische Folgerungen aus Savignys Rechtsquellenlehre“, u: *Spomenica ...* knj. 1, s. 517 – 531 i knj.2, s.680 -681.
- Mitrović M. (1982), *Jugoslovenska predratna sociologija*, Beograd.
- Митровић М. – Бован С. (2010), *Основи социологије и социологија права*, Београд.
- Molnar A. (1994), *Društvo i pravo*, knj. 2, Novi Sad.
- Молнар А. (1996), „Социјална мисао у позадини кодификација Јована Цвијића и Валтазара Богишића, у: *Сто педесет година од доношења Српског грађанског законика (1844 – 1994)* (М. Јовичић, ур.), Београд.

- Molnar A. (2007), „Sociologija prava“, u: *Sociološki rečnik*, (A. Mimica – M. Bogdanović, prir.), Beograd.
- Недељковић Б. (1970), „Поводом студије Вернера Цимермана о Валтазару Богишићу“, *Историјски часопис*, књ. XVI – XVII, 1966 -1967, Београд, с. 301 – 314.
- Орлић М. (2006), „Утицај Богишићевог дела на наше законодавство“, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 1 -2, с. 759 – 788.
- Perrin J. –F. (1997), *Sociologie empirique du droit*, Bâle et Francfort-sur-le-Main.
- Пуповци С. (2004), *Богишић – живот и дјело*, Подгорица.
- Ravlić S. (2010), *Sociologija i pravni studij – Uz povijest Katedre za sociologiju (1906 – 2006)*, s.2, http://www.pravo.hr/download/repozitory/Sociologija_na_PF-u.doc
- Radomirović V. – Podgorac T. – Maksimović E. (2000), *Sociologija sa sociologijom prava*, Kragujevac.
- Rehbinder M. (2011), „Valtazar Bogišić in der Sicht des Rechtssoziologen Eugen Erlich“, u: *Spomenica ...* knj. 1, s. 165 – 171 i knj.2, s.686.
- Соловјев А. (1935), *О животу и раду Валтазара Богишића*. Предавање одржано на Академији у част Валтазара Богишића, 27. децембра 1934, на народном универзитету у Шапцу, Шабац.
- Соловјев А. (1939), *Предавања из историје словенских права*, Београд.
- Социолошки преглед* (1938), бр.1.
- Stahl J (2011), „Balthazar Bogišić et Bogdan Petriceu Haşdeu, deux scientifiques à la recherche des coutumes juridiques dans le sud-est de l'Europe“, u: *Spomenica ...* knj. 1, s. 187 – 205 i knj.2, s.690.
- Stănculescu (Stahl) I. (2007), „*Studiile de sociologie rurală ale lui Balthasar Bogišić*“, *Rivista Română de Sociologie*, Bucureşti, nr. 3 – 4, pp. 413 - 422.
- Stall H. et al. (2001), *Festschrift für Hans Stall zum 75 Geburtstag*, Tübingen.
- Stanković J. (1998), *Osnovi opšte sociologije prava*, knj. II, Beograd.
- Šuvar S. (1988), *Sociologija sela*, knj. I, Zagreb.
- Takii K. (2011), „Valtazar Bogišić i Hirobumi Ito – dva Štajnova učenika“, u: *Spomenica ...* knj.2, s. 691.
- Тарановски Т. (1934), „Валтазар Богишић (1834 – 1908) (поводом стогодишњице његовог рођења *in memoriam*, *Архив за правне и друштвене науке*, год. XXIV, књига XXIX (XLVI), бр. 6, с. 449 – 455.
- Тасић Ђ. (1934), „Како је Валтазар Богишић схватио обичајно право“, *Правда*, 29. децембар, с. 2.
- Westhoff J. (2011), „Živo pravo i relikti stare japanske porodice u savremenom japanskom porodičnom pravu“, *Spomenica ...* knj.2, s. 694 – 695.

Winclawski W. (2001), „Valthasar Bogišić – a precursor of rural sociology in the Balkan countries“, *Eastern European Countryside*, Torino, vol.7, pp. 145 – 148.

Milos Marjanović, Ph.D., Full Professor

Faculty of Law Novi Sad

CONTRIBUTIONS OF BOGIŠIĆ TO THE ESTABLISHMENT OF EMPIRICAL SOCIOLOGY OF LAW

Abstract

Extremely high and flattering reviews of Bogišić and his work had for us only initial, problematic and hypothetical character. We found that he was only consequential representative of historical school of law because he systematically explored using a questionnaire living customary law and emptied it into the code. He thereby took account of modern developments in the European civil codification. His influence to Erlich is undoubtedly, whom many consider the founder of the sociology of law. The echo of his questionnaire, collection of customary law and Civil Code in many European countries was huge and is still current. We therefore hold that the Bogišić is one of the most important founders of empirical or research-oriented sociology of law. Its main feature is the empirical codification. Because of its contribution to social research, Bogišić was the first president of the International Institute of Sociology in Paris, the forerunner of the International Sociological Association.